

Laisvės kovotojas ir vieta: kitoks partizanų vado Petro Bartkaus pasakojimas

Politinį savarankiškumą praradusios valstybės erdvė partizaninio karo metais buvo padalyta. Todėl, įvairiausių įtampų veikiamos, greta gyvavo dvi Lietuvos: tarpukario dvasia tebegyvenanti ir okupacijos sąlygų keičiama. Kiekviena jų paliko regimų ar asociatyvių ženklų, kurių šiandien galima apčiuopti partizaninio karo kraštovaizdžio sampratoje. Straipsnio tyrimo objektas – partizaninio karo vietos, kurių atsiradimą lėmė istoriniai XX a. vidurio įvykiai. Tyrimo tikslas – remiantis lauko tyrimų duomenimis, sakytine istorija, archyviniais dokumentais ir istorine literatūra, išryškinti partizaninio karo vietų įvairovę ir gausą. Tikslui įgyvendinti pasirinktas partizanų vado Petro Bartkaus atvejis.

ĮVADAS

Partizaninio karo vietos – svarbus ir neatsiejamas istorinio tyrimo šaltinis. Vieta susieja laisvės kovotojus ir atvirkščiai – laisvės kovotojai susieja vietas ir taip leidžia kurti nuoseklų, sklandų partizaninio karo pasakojimą. Vietų įvairovei, svarbai ir reikšmei nusakyti pasirinktas Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (toliau – LLKS) Tarybos prezidiumo nario Petro Bartkaus atvejis. Vientisas pasakojimas pradedamas P. Bartkaus gimtinėje Pakapurnio kaime (Raseinių r.) 1925 m. ir baigiamas Radviliškio miesto kapinėse 1991 m., kur buvo

palaidoti 1949 m. rugpjūčio 13 d. Užpelkių miške žuvusiųjų palaikai. Siekiant suprasti P. Bartkaus lankyto ir apskritai partizaniam karui būdingų vietų įvairovę, pirmiausia aptariamos bendrosios erdvės ir kraštovaizdžio sampratos.

Partizaninio karo tyrimams Lietuvoje iki šiol būdingas siauras požiūris, kuris apriboja tyrimų objektą ir jo pažinimo šaltinius, o, pabrėždamas dokumentų svarbą, lauko tyrimų duomenims suteikia antraeilį vaidmenį ir dažnai palieka juos nuošalyje. Todėl šiame tyrime siekiant pabrėžti kompleksinių tyrimų būtinybę pasirinktas alternatyvus požiūris į partizaninio karo šaltinius. Mažėjant gyvų įvykių liudininkų ir partizaniam karui tolstant nuo mūsų dienų, vietų vertė kinta: nuo vien tik viešosios pagarbos sampratos pereinama prie mokslinių tyrimų lauko. Partizaninio karo vietų aktualumą išryškino 2010 m. pradėti profesionalūs archeologiniai tyrimai¹.

Biografinis partizanų vadų tyrimas įprastas nepriklausomos Lietuvos istorinei literatūrai². Bet šio tyrimo metodas kitoks: asmuo siejamas su konkrečia vieta, todėl laisvės kovotojas ir vieta istoriniame pasakojime darosi lygiaverčiai. Atliekamu tyrimu siekiama ir kiek kitokio, nei biografijas tiriantiems darbams įprasti, rezultato: į partizaninio karo vietų įvairovę pirmiausia stengiamasi pažvelgti iš konkretaus asmens patirties.

ERDVĖS DALYBOS PARTIZANINIO KARO METAIS

Kaip teigia istorikas Pierre'as Nora³, teritorija, ribojama istoriškai susiklosčiusios valstybės sienos ir kartu suprantama kaip gamta plačiąja prasme (žemė, jos naudingosios iškasenos, kraštovaizdis, klimatas), yra neatsiejamas tautinės tapatybės dėmuo. Nenuostabu, kad partizaninio karo pasakojime jai tenka svarbi vieta. Savo šalies ginti stojusio partizano sampratoje valstybė buvo suvokiama ne tik kaip politika, žmonės, jų tradicijos ir kalba, – taip pat svarbus buvo valstybės kaip uždaro savarankiško vieneto sienų klausimas. Antai partizanai pritardami išėivijoje veikiančio VLIK'o pozicijai Lietuvos sienų klausimu 1952 m. pagrindinėje spaudoje dalijosi mintimis, kad būsimos nepriklausomos Lietuvos teritorija turėtų būti „Vakaruose – įjungiant dalį Rytprūsų pagal „Potsdamo liniją“; Rytuose – Lietuvos–Rusijos 1930 metų [taip tekste, turi būti 1920 metų. – A. P.] sutarties nustatytos sienos su pataisomis <...>. Pietuose su lenkais VLIK'o pageidaujama siena turėtų eiti maždaug 1919 06 18 demarkacijos linija su pataisa, vedant sieną pro Augustavą, Stabiną, Sidrą.“⁴ Žemė, prie kurios buvo prisirišęs laisvės kovotojas, dažniausiai saistė kelias jo šeimos kartas, savo tradicijomis, gyvenimo būdu ši erdvė jam buvo kartu ir tėviškė, ir tėvynė. Pažymėtina, kad senosios kartos žmonių kalboje tėviškė kartais vadinama tėvyne. Štai partizanų rėmėja Ona Sirusienė, paklausta, kur yra Pušinavos kaimas, atsakė: „Tai čia mano mamos Tėvynė, o tėtės – Pušiniškiuose.“⁵ Įdomu, kad „Lietuvių kalbos žodyne“ pirmoji žodžio *tėvynė* reikšmė yra „gimtoji vieta, gimtinė, tėviškė“ ir tik antroji – šiaudien įprastinė „gimtasis kraštas“⁶. P. Nora mintį sustiprina Carlo Schmitto teorija, anot kurios, vienas iš keturių partizaniniam karui privalomų bruožų yra telūriškumas (prisi-

rišimas prie žemės)⁷. Kultūrinis ir politinis prisirišimas prie savo žemės ir teritorinis valstybės pripažinimas tarptautinėje erdvėje tapo svarbia priežastimi ginklu priešintis sovietinei okupacijai.

Okupacijos veiksmu panaikinama buvusios valstybės santvarka, taigi ir teritorinis savarankiškumas, bet, nepaisant oficialiojo suvokimo, vykstant partizaniniam karui, erdvė, kuri pateko į buvusios nepriklausomos valstybės teritoriją, kylančio konflikto akivaizdoje yra dalijama. Įprasta, kad geografinė erdvė dalijama horizontalioje projekcijoje, bet partizaniniame kare dalijimas išryškėja ir vertikalioje plotmėje: kovojantys partizanai atsiduria po žeme (bunkeriuose), o okupantai lieka virš žemės. Galiausiai ta pati erdvė kinta ir laiko atžvilgiu. Vanda Kemeklienė kalbėdama apie gimtąjį Sliapsišio kaimą (Anykščių r.) rašė: „Mūsų kaimas – uždara respublika. Naktį tai būdavo „partizanų žemė“, o dieną – stribų ir garnizono.“⁸

Svarbiu karinio kraštovaizdžio elementu tampa miškas – jis simboliškai, tarsi tam tikra riba, atskiria du susidariusius naujus pasaulius⁹. Dalyti erdvę dažniausiai imasi vietos gyventojai – jie apsisprendžia sąmoningai arba vieną iš kariaujančių pusių pasirenka veikiami išorinių veikslių. Amerikiečių sociologas Rogeris D. Petersenas, tyrinėjęs Lietuvos patirtį, išskiria penkias gyventojų grupes: kolaborantai, besilaikantys neutralios pozicijos, ryšininkai, rėmėjai ir partizanai¹⁰. Tačiau erdvės padalijimą stipriai veikia ir okupacinė valdžia, jai pavaldžios institucijos. Ši valdžia, nors ir sugeba kontroliuoti didžiąją dalį išorinių žmogaus gyvenimo sričių, yra nepajėgi lengvai įsiskverbti į kurią nors ypatingų ryšių siejamą grupę¹¹. Tai puikiai iliustruoja beveik dešimtmetį Lietuvoje trukęs partizaninis karas. Tokiomis sąlygomis iš dalies sutampa dvi – tarpukario dvasia tebegyvenanti ir okupacijos sąlygų veikiami – Lietuvos. Amžininkų kalboje

partizaninio karo metai neretai apibūdinami kaip buvimas greta dviejų valdžių, kurių egzistavimas savaime yra neįmanomas. Antai Izidorius Jucius pokalbyje yra išsitaręs: „vienį valdžią kūrė miške, kiti – mieste“¹². Juozas Šibaila 1949 m. vasarį Lietuvos sostinę vadino partizanų vadų susitikimo vietą¹³, nors oficialiojoje Lietuvos SSR sostinėje Vilniuje tuo pat metu vyko VI LKP(b) suvažiavimas.

Erdvės dalybose sovietinei valdžiai daugiausia priklausė miestai ir miesteliai, partizanams – kaimas ir miškas. Tačiau silpstant jėgoms partizanų erdvė kasmet traukėsi ir galiausiai teliko atskiros uždarnos jos salelės. Kaimo, daugiausia kaip laisvės kovotojų, erdvę stipriai pažeidė 1948–1949 m. trėmimai ir 1949 m. vasarį, LKP(b) CK išleidus nutarimą „Dėl ginkluotų grupių sudarymo kolūkiuose“, kaimuose įkurdinti sribų skyriai iš 5–7 asmenų¹⁴. Nors sąlygos sudėtingėjo, kaimas dar kurį laiką buvo pagrindinis partizanų ramstis. 1952 m. Lionginas Baliukevičius parengtame pranešime teigė: „Kai miestas po šešerių bolševikinės vergijos metų pateko beveik visiškai priešų įtakon, tai kaimas, tiesiogiai sąjūdžio veikiamas, ir toliau teberodo didžiausią atsparumą.“¹⁵

Anot Sanitos Reinsonės, miškas partizaninio karo dalyviams buvo natūralus sąjungininkas, jame pagal situaciją išryškėdavo kuri nors vyraujanti aplinka: karinė, kur kiekviename žingsnyje tykojo mirtis, ir namų, kur partizaninio karo metais kone vienintelėje vietoje žmonės galėjo jaustis iš dalies laisvi, gyveno su artimaisiais ir bendražygiais¹⁶. L. Baliukevičius-Dzūkas svarstydamas apie šilę gyvenančius partizanus dienoraštyje rašė: „Miškas šiliečiams – ir tėvas, ir motina. Jis juos saugo, slepia ir kitokių patogumų teikia.“¹⁷ Gyvenimo sąlygos priklausė nuo gebėjimo įsikurti miške: reikėjo specifinių įgūdžių ir žinių norint įsirengti žemines ir bunkerius, susirasti maisto, susitikti su ryšininkais ir rėmėjais. Gyvenant miške

galiojo miško taisyklės, tam tikrais atvejais palengvindavusios partizanavimo dalią. Miške buvo susišūkčiojama gyvūnų balsais, keliams pereiti buvo naudojamas specialus apavas su gyvūnų pėdomis ant pado, itin populiarūs tarp partizanų buvo miško gyvūnų ar medžių pavadinimų slapyvardžiai ir pan. Anot S. Reinsonės, karo metais miškas tapo ne tik politine sąvoka ir antisovietinio pasipriešinimo metafora, kartu išsiplėtė ir geografinė jo samprata – jis apėmė ir kitas netoliese buvusias, partizanams galinčias pagelbėti vietas: pelkes, pievas, kirtavietes, daubas, miško keliukus, jungusius partizanus su pamiškėse gyvenusiais rėmėjais¹⁸.

Kovojant dėl erdvės ir įtakos kyla konfliktas, kurio dažniausia išraiška yra karinė operacija ar kautynės. Reikia pridurti, kad toks erdvės padalijimo principas santykinis, jis remiasi vyraujančiu, bet ne visuotiniu reiškiniu. Antai okupacinės valdžios erdvėje – miestuose ir miesteliuose – veikė partizanų ryšininkai ir rėmėjai: čia jie platino atsišaukimus, rinko partizanams materialinę paramą; atitinkamai laisvės kovotojų erdvėje – kaimuose – gyveno kolaboruojančių, komunistus palaikančių asmenų. Susikirtimo tašku galėjo tapti tiek miesteliai (ryškiausias pavyzdys – pirmaisiais partizaninio karo metais pasitaikantys miestelių užėmimai: 1944–1950 m. partizanai buvo užėmę daugiau nei 60 valsčių centrų ir miestelių)¹⁹, tiek miškas, kur partizanai pasalaudavo okupantų arba saugumas rengdavo karines operacijas siekdamas sunaikinti partizanus. Miškas kaip neutrali erdvė iš esmės neegzistavo, ypač pirmaisiais partizaninio karo metais. Antai 1945 m. gegužės 15 d. Dzūkų grupės štabas išleido ir išplatino įspėjimą visuomenei, kuriuo griežtai draudžiama vaikščioti po valdiškus ir privačius miškus bet koku paros metu. Kaip nurodyta rašte, įspėjimas galioja, iki „bolševikai bus išvyti iš Lietuvos“²⁰.

PARTIZANINIO KARO KRAŠTOVAIZDIS

Įsikūrimas atskirose erdvėse, karinių operacijų vietos, žūtys palieka kraštovaizdyje regimų arba asociatyvių ženklų. Lietuvos laisvės kovotojų erdvė pasibaigus partizaniniam karui liko paslėpta atskiruose kraštovaizdžio elementuose. Paskelbus Nepriklausomybę pasidarė įmanoma savotiškai susigrąžinti partizaninio karo metus, pažvelgti į juos kaip į pasibaigusį, bet istoriškai svarbų tautos istorijos laikotarpį. Sociologai pabrėžia, kad „erdvės ryšiai su atmintimi reikšmingi ir įvairialypiai: tautos, lokalsios bendrijos, šeimos ir kitos grupės susieja savo atmintį su sąlyginai stabiliomis erdvinėmis reprezentacijomis: paminklais, pastatais, kraštovaizdžio elementais, teritorijomis“²¹. Partizaninio karo metais egzistavusioje erdvėje likę simboliai naujojoje santvarkoje tapo svarbia laisvos tautos tapatybės dalimi. Suprasti ir pažinti buvusią erdvę padėjo ne tik istoriniai pasakojimai, bet ir grįžimas į įvykių vietas, t. y. atsigręžimas į partizaninio karo metais susiformavusį kraštovaizdį, kuris „naudojamas konstruoti laikui ir tapatumams“²².

Šio tyrimo kontekste verta išskirti ir bent trumpai aptarti keletą atskirų kraštovaizdžio grupių: karinio, konfliktų, okupacinio ir partizaninio karo. Visos šios grupės sudaro bendrą kultūrinio kraštovaizdžio lauką, tam tikri bruožai visas jas susieja, bet esama ir esminių, kraštovaizdžius vieną nuo kito skiriančių ypatybių. Kiekvieno jų perskaičymas tampa svarbia integralaus istorinio pasakojimo dalimi, padedančia formuoti kultūrinę tautos atmintį.

Remiantis latvių geografų tyrimu galima pritarti minčiai, kad karinį kraštovaizdį sudaro karinės teritorinės struktūros, tokios kaip vietos, objektai ir institucijos. Didžioji jų dalis gali būti ne konfliktiniai,

o labiau instituciniai objektai. Pavyzdžiui, 1950–2010 m. karinės teritorijos sudarė apie 12 proc. Latvijos ploto, nors neįvyko nė vieno karinio konflikto²³. Lietuvoje sovietų armijos kariniai daliniai okupacijos metais buvo užėmę palyginti nedidelį – vos 0,9 proc. – respublikos plotą²⁴.

Konfliktų kraštovaizdžio apibrėžimas aiškiai orientuotas į dviejų priešingų grupių susidūrimą. Kitaip nei karinio, šio kraštovaizdžio privaloma sąlyga yra dviejų skirtingų grupių susirėmimas. Konfliktų kraštovaizdžio pėdsakai itin ryškūs XX a. Europos istorijoje. Per Pirmąjį ir Antrąjį pasaulinius karus vykę mūšiai, kautynės, gynybos planai pakeitė daugelio valstybių ne tik politinį, bet ir gamtinį žemėlapi.

Gillian Carr nurodo atskirą konfliktų kraštovaizdžio rūšį – okupacinį kraštovaizdį. Jis, varžomas naujosios valdžios ir kariuomenės, paklūsta naujoms sąlygoms ir keičia žmonių gyvenimus. Taigi okupacinį kraštovaizdį formuoja tiek civilių gyvenamoji aplinka, tiek kariuomenės apgyventa ar kitoms karinėms reikmėms naudojama erdvė, bet esminė sąlyga yra okupantas ir jo veiksmai²⁵. Apibrėždama šį kraštovaizdžio tipą mokslininkė išskiria dvylika būdingų jo bruožų: radinių, rodančių pasipriešinimą ir nepaklusimą okupacinei valdžiai, aptikimas vietovėje; civilių gyventojų pastatų nusaivinimas ir pritaikymas kariuomenės arba aukštesniojo rango karininkų reikmėms; kapinių, susijusių su okupacijos meto žūtimis, buvimas ir kt.²⁶

Lietuvos patirtis po Antrojo pasaulinio karo labai panaši, bet šalyje prasidėjęs partizaninis karas lėmė galimybę formotis šios krypties kraštovaizdžiui. Laisvės kova ypatinga tuo, kad, priešingai nei daugelis kylančių karų, kuriais siekiama užvaldyti teritorijas, pavergti žmones, kitaip tariant, *atimti* laisvę, ji pirmiausia reiškia siekį *išsilaisvinti*, susigrąžinti prarastą laisvę, gyventi

laisvame krašte²⁷. Taip pat partizaninio karo kraštovaizdį stipriai veikia lokalumas, asmens ryšys su jam pažįstama erdve. Didžioji dauguma laisvės kovų dalyvių – vietos gyventojai, todėl neatsiejama šios kovos ypatybė – konspiratyvumas, kas šiandien lemia tai, kad partizaninio karo kraštovaizdį sunku tirti²⁸. Dėl šios priežasties tyrimas neįsivaizduojamas be gyvosios atminties ir vis dar apčiuopiamų ženklų paieškos. Iš išlikusių archyvinių dokumentų labai retai galima spręsti apie tikslesnę stovyklos ar bunkerio, archyvų slaptavietės, palaikų užkasimo vietą ir pan.

ĮAMŽINIMO IR ĮPAVELDINIMO YPATUMAI

Šiandien vis dar regimos arba tiriant galimos atsekti vietos leidžia kalbėti apie platų partizaninio karo kraštovaizdžio lauką. Be įprastų įtvirtinimų, kautynių vietų, žūties ir palaikų užkasimo vietų, sakralioje ir pasaulietinėje erdvėje suformuotų kapų, partizaninio karo kraštovaizdį sudaro partizanų rėmėjų sodybos, ryšių punktai, archyvų vietos, vadinamosios pašto dėžutės ir kitos tik tam laikotarpiui ir socialinei aplinkai būdingos vietos. Daugeliui jų per visą atkurtos Nepriklausomybės laikotarpį neskirta arba skirta labai nedaug dėmesio. Šios vietos neužfiksuotos, nelankytos, netyrinėtos, geriausiu atveju tik aprašytos liudininkų atsiminimuose. Todėl šiandien kalbėti apie partizaninio karo vietų grupes verčia siaura jų samprata ne tik visuomenėje, bet ir valstybinių institucijų lygmeniu. Vargu ar kada bus atsakyta į taip rūpimus statistinius klausimus: kiek Lietuvoje buvo bunkerių, rėmėjų sodybų, kiek nesurasta palaikų užkasimo vietų? Regis, partizaninio karo vietų mastas kol kas nesuvoktas, neapsvarstytas. Antai L. Baliukevičius-Dzūkas savo 1948 m. birželio 23–1949 m. birželio 6 d. rašytame

dienoraštyje mini 23 bunkerius, kuriuose jam teko gyventi arba lankytis per beveik metus²⁹. Tik keletas jų šiandien lokalizuoti, įrašyti į bendrąjį laisvės kovų pasakojimą.

Atgimimo pradžioje žuvusių partizaninio karo dalyvių artimieji ir bendražygiai ėmėsi iniciatyvos įvairiomis formomis reabilituoti sovietmečiu menkintą jų vardą. Į viešumą imti kelti sovietų vykdyti nusikaltimai, jų mastas. Ieškota palaikų užkasimo vietų, rūpintasi palaikų perkėlimu į kapines. Kai kuriais atvejais, atsisakius palaikų ekshumuoti, esama jų užkasimo vieta suformuota kaip kapas. Vietos įvairiomis formomis įamžinamos atminimo ženklais. Nežinant partizaninio karo dalyvio palaikų užkasimo vietos ar kapo, jo atminimas įamžinamas žūties vietoje.

Sąmoningai ar ne, veikiama visuomenės nuotaikų, institucinė valdžia tapo jų atspindžiu. Nuo Atgimimo pradžios asmeninėje pasaulėžiūroje išryškinta mirties (aukos) svarba buvo perduota valstybinėms institucijoms ar natūraliai jų perimta. Kultūros paveldo departamento prie Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos aplinkoje veikiančioje Kultūros vertybių registro duomenų bazėje apie 85 proc. partizaninio karo vertybių yra kapai ir žūties vietos. Beveik tą patį galima pasakyti ir žvelgiant į parengtus pagal „Memorialinių vietovių ir statinių inventorizacijos bei sąvado sudarymo“ programą Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro sąvadus³⁰, kur daugiausia apsiribojama laisvės kovotojų žūties vietomis.

Tik pastaraisiais metais partizaninio karo istorija po truputį tampa laimėtos kovos pasakojimu. Tai, kad visuomenininkai ir valstybinių institucijų atstovai nuolat pabrėždavo mirtį (auką), natūraliai tęsė sovietmečiu itin ryškiai akcentuotą pralaimėto partizaninio karo idėją. Juos skyrė tik partizanų traktavimas: pralaimėję kovą *banditai* ar kovoje gyvybę paaukoję *didvyriai*. Kitoks požiūris

į istoriją ir vietas būtų nuo pat pradžių leidęs kalbėti apie laimėtą laisvės kovą. Taip pirmiausia būtų buvęs ugdomas jaunosios kartos pilietiškumas, skatinamas pasididžiavimas, o ne gailėstis ir užuojauta.

PARTIZANŲ VADO PETRO BARTKAUS ATVEJIS

Atvejo analizei partizanų vado P. Bartkaus pasakojimas pasirinktas neatsitiktinai. Apie šią vieną ryškiausių partizaninio karo istorijoje asmenybių per mažai žinoma, ji per menkai įvertinta ir per retai minima. Atskleista vietų įvairovė ir gausa parodys šio žmogaus ypatingumą laisvės kovų kontekste. Kartu nuosekliu besikeičiančių vietų pasakojimu perteikiama nuolatinė keliaujančio partizano būseną, kai priverstinai arba sąmoningai keičiama apsistojimo vieta. Partizaninio karo metais vidinė žmonių migracija buvo pati ryškiausia, besikeičiančių vietų gausa gerokai pralenkė priverstine tapusią išorinę (tremties) migraciją. Žygiavimas – įprasta partizano būseną – pastebimai išplėtė tarpukario žmogaus gyvenamąją erdvę. Pirmaisiais partizaninio karo metais vyravo artimoji namų aplinka, bet partizanavimo trukmė ir einamos pareigos kovų erdvę gerokai išplėtė, nuo gimtųjų vietų nutolta.

P. Bartkus gimė 1925 m. gegužės 30 d. Raseinių valsčiaus Pakapurnio kaime, netoli dešiniojo Dubysos intako Alkupio. Vėliau partizanaudamas jis pasirinko literatūrinį Alkupėno slapyvardį, daug dėmesio skirs pogrindžio spaudai, poezijai. Anastazija ir Antanas Bartkai susilaukė keturių vaikų: dukros Genovaitės, vyresnėlio sūnaus Antano, vidurinio Zigmo (mirė būdamas dešimties) ir jaunėlio Petro. Šeima gyveno gražioje sodyboje, turėjo 21 ha žemės, todėl vėliau agentūrinėse bylose bus nurodoma, kad P. Bartkus kilęs „iš buožių“⁶. Būsimasis par-

tizanas baigė pradžios mokyklą Lenkeliuose, vėliau – gimnaziją Raseiniuose. 1941 m. vasarą suimtas už antisovietinę veiklą ir tik dėl jauno amžiaus (tada buvo šešiolikmetis) po tardymų paleistas. Ši patirtis sustiprino patriotinius jaunuolio jausmus. 1942 m. jis įstojo į Kauno aukštesniąją technikos mokyklą. 1943 m. mirė tėvas. P. Bartkaus dėdė iš mamos pusės Matas Gedminas buvo Nepriklausomybės kovų dalyvis, o dėdė iš tėvo pusės Petras Bartkus buvo vedęs Oną Mačiulytę, poeto Maironio pusseserę. Artimieji mena, kad garsusis rašytojas atvykdamas pas Bartkus pailsėti³¹.

P. Bartkaus laisvės kovotojo kelias prasidėjo anksti. Studijuodamas Kaune su bendraminčiais jis įkūrė pogrindinę grupę, o grįžęs atostogų tėviškėje būrė jaunuolius į Lietuvos laisvės armiją (toliau – LLA). Dar vokiečių okupacijos metais susitelkė aplinkinių kaimų vyrai: Jonas ir Benediktas Venslauskai, Mėčius ir Antanas Malkevičiai, Viktoras ir Vytautas Juodžiai ir kt. Dalis jų netrukus tapo partizaninio karo bendražygiais. Ginklą į rankas P. Bartkui teko paimti paskutinėmis vokiečių okupacijos dienomis. Apylinkėje veikę raudonieji partizanai 1944 m. birželio 8 d. ėmėsi iniciatyvos sunaikinti aktyvų LLA narį. Vienas jų, apsimetęs sužeistas, atsidūrė Bartkų namuose. Kilus susišaudymui P. Bartkus nukovė raudonąjį „Keršytoją“ būrio partizaną Vasilijų Basiuką (tuo tarpu V. Basiuko tėvui 1945 m. sausio 15 d. buvo išsiųstas raštas, kad sūnus žuvo fronte „Didžiajame Tėvynės kare“, kovodamas su vokiečių fašistų okupantais³²). P. Bartkaus brolis Antanas prisimena, kad nuo tada būsimasis partizanų vadas ginklą ėmė nešiotis nuolatos³³.

Antisovietinė P. Bartkaus veikla apsunkino ir artimųjų gyvenimą. 1944 m. rugpjūtį suimtas ir 10 metų lagerio nuteistas brolis Antanas, konfiskuotas visas jo asmeninis turtas³⁴. Sesuo Genovaitė suimta 1947 m. ir

nuteista 4 metams lagerio³⁵. Mama Anastazija, vengdama tremties, palikusi namus Pakapurnyje, ėmė slapstytis pas patikimus žmones. Slapstėsi iki 1953 m., paskui iki mirties 1984 m. gyveno pas dukrą Genovaitę Kebaičių kaime (Raseinių r.). Mamos palikti tušti P. Bartkų namai buvo perkelti į Raseinius ir paversti vaikų darželiu³⁶. Šiandien Bartkų sodybą mena tik senasis ažuolas ir 1995 m. pastatytas, o 1999 m. perdarytas akmeninis paminklas P. Bartkui ir kitiems vietos partizanams atminti.

Apie pirmąsias P. Bartkaus slėptuves pasakyti ką nors konkrečiau gana sunku. Žinoma, kad sulig pirmosiomis antrosios sovietinės okupacijos dienomis jis ėmė telkti partizanus į būrį, o netrukus – tuos būrius jungti. Bendražygis giminaitis Jonas Digrys mena, kad P. Bartkus būryje būdavo retai, grįždavo tik pailsėti. Siekdamas suvienyti kovotojus nuolatos keliavo, nueidavo į Bedančių, Šimkaičių, Žaiginio, Tytuvėnų miškus³⁷. 1944–1945 m. žiemą kuriam laikui apsistodavo iškastuose vietinių partizanų bunkeriuose Luknės upelio šlaite³⁸. Partizanas Antanas Banys P. Bartkų kartu su V. Juodžiu įvardija kaip 1944 m. vasarą ir rudenį veikusių trijų būrių – Pakapurnio, Armonių ir Padubysio – vadus³⁹.

1944–1945 m. žiemą LLA Raseinių rinktinę sudarė vis dar decentralizuotai veikiančios partizanų būriai, aktyvesnis buvo 1944 m. pabaigoje įkurtas LLA Vėgėlės rinktinės štabas, kurio Organizacinio sektoriaus ir Ryšių skyriaus viršininku paskirtas P. Bartkus⁴⁰. Nors KGB klaidingai pateikdavo P. Bartkaus biografinius duomenis, jo, kaip ieškomo žmogaus, asmenybė saugumui buvo žinoma nuo pat pirmųjų partizanavimo mėnesių. Paieška vykdyta pagal agentūrines bylas „Šakalai“ ir „Rinktinė“, P. Bartkus turėjo bent keletą „asmeninių“ agentų.

Vienijimo darbai buvo nelengvi, nes tuo pat metu ir tame pačiame veiklos rajone

bazavosi dviejų skirtingų kovos taktikų besilaikančios organizacijos: LLA ir Lietuvių aktyvistų frontas (toliau – LAF). Vis dėlto LAF didesnio gyventojų palaikymo nesulaukė, ir besislapstantys vyrai perėjo į LLA gretas⁴¹. Palaipsniui būsiosios Jungtinės Kęstučio apygardos branduolys būrėsi Bedančių miške (Raseinių r.). 1945 m. pavasarį čia įrengtoje stovykloje gyveno Vėgėlės rinktinės štabo nariai ir eiliniai partizanai, vadovaujami kpt. Juozo Čeponio. Tarp jų buvo ir P. Bartkus.

Netrukus P. Bartkaus kovos kelyje atsirado Jono Žemaičio asmenybė. Istorikas Dainius Noreika atkreipė dėmesį, kad partizaninį karą reikia suvokti kaip kolektyvinį veiksmą, savotišką radikalų, esamą socialinę-politinę sistemą siekiantį pakeisti socialinį judėjimą, kuriame socialiniai tinklai (giminystės, bendruomenių, politinių partijų, visuomeninių organizacijų ir kt.) vaidina lemiamą vaidmenį⁴². Glaudžius ryšius būsiami LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos signatarai užmezgė dar vokiečių okupacijos metais, kai abu priklausė LLA, J. Žemaitis lankydavosi Bartkų namuose Pakapurnio kaime. Būsimum partizanų vadus siejo ne tik laisvės kovos idėja, bet ir giminystė (P. Bartkaus mama Anastazija ir J. Žemaitis galėjo būti pirmos arba antros eilės pusseserė ir pusbrolis). Gerokai vėliau tardymo protokoluose J. Žemaitis, prisimindamas savo kaip partizano kelią, pasakos, kad į kovą įsiliejo kviečiamas Algimanto Zaskevičiaus ir P. Bartkaus, iš pastarojo gavo pirmąjį ginklą, automatą PPD, pirmoji jo stovykla buvo Bedančių miške⁴³. J. Žemaitis ir P. Bartkus kone visą laiką veikė greta, vienas kitą remdami ėmėsi vienijimo darbų. Ryškiausias juos skyręs dalykas – šešiolikos metų amžiaus skirtumas. Kartą vienos rinktinės vadas laiške priekaištavo J. Žemaičiui, kad jis pasiduodas P. Bartkaus, studenčioko, įtakai. Šis į tai atsakęs, kad „visiškoje kieno nors įtakoje man būti neteko, bet aš džiaugiuosi,

kad sugebu pasiduoti nors daug jaunesnio už mane kovotojo gerai įtakai⁴⁴.

1945 m. vasarą susiformavo stiprus partizanų branduolys ir tai leido tęsti pradėtus vienijimo darbus. J. Žemaitis ir P. Bartkus kėlė idėją sujungti Raseinių, Šiaulių, Kėdainių ir Tauragės apskrityse savarankiškai veikiančius partizanų būrius⁴⁵. Apie Raseinius buvęs centras plėtėsi formuojant stiprius rinktinių štabus minėtose teritorijose. Tikslas – sudaryti vieną apygardą. 1945 m. birželio pabaigoje iš Bedančių miško rinktinės vadovybė persikėlė į Kelmės apylinkes, įsirengė vasaros stovyklą Virtukų miške. Tikėtasi lengviau bendrauti su Šiaulių krašte veikiančiais partizanis. Vėgėlės rinktinės štabui įsikūrus Virtukų miške, netrukus čia kartu apsigyveno vietinis Liudo Jankausko vadovaujamas partizanų būrys⁴⁶. Partizanų skaičius išaugo iki 50–60 vyrų.

Nors istorinėje literatūroje pabrėžiama, kad Virtukų stovykla buvo gerai įtvirtinta⁴⁷, po išsamesnio tyrimo šiandien galima kalbėti apie nebaigtą ir jokių geresnių įtvirtinimų neturėjusią stovyklą⁴⁸. 1945 m. liepos 22 d. stovyklą apsupo 1 500 NKVD kareivių ir sribų. Partizanams vadovavo J. Žemaitis ir J. Čėponis, kautynės truko keletą valandų. Žuvo 15 laisvės kovotojų, apie 40 laimingai pasitraukė. Tarp jų buvo ir P. Bartkus⁴⁹.

Kur tiksliai P. Bartkus gyveno 1945 m. rugpjūtį–rugsėį, nežinoma, bet pėdsakas apčiuopiamas Tauragės apylinkėse. 1945 m. spalio pradžioje sukurta trumpai veikusi Žaibo apygarda, kurios vadu tapo J. Žemaitis. Štabo nariais liko iki tol kartu veikę partizanai: J. Čėponis, A. Zaskevičius ir P. Bartkus⁵⁰. 1945 m. lapkritį vadovybė ruošėsi žiemoti. Sprendžiant partizanų spaudos klausimą P. Bartkus buvo apgyvendintas slėptuvėje, įrengtoje Povilo Narbuto sodyboje Galkaičių kaime (Raseinių r.)⁵¹, kur 1945 m. lapkričio mėn. susidarė sąlygos eiti pagrindiniam leidiniui „Laisvės varpas“⁵². Kartu buvo

ruošiami antisovietiniai atsišaukimai prieš 1946 m. vasario 10 d. vyksiančius SSRS Aukščiausiosios Tarybos rinkimus⁵³. Du kartus per mėnesį ryšinininkai vykdavo pas P. Bartkų paimti naujos spaudos⁵⁴.

1946 m. kovą P. Bartkus paliko P. Narbuto sodybos slėptuvę. Tiksliai to priežastis nežinoma, bet J. Žemaitis nurodo ten kilusį gaisrą⁵⁵. Taip pat priežastis galėjo būti pavasarį planuoti nauji vienijimosi darbai. Atėjęs į Sandrausiškės miške veikusią partizanų stovyklą, kur savo pirmąją žiemą praleido J. Žemaitis, P. Bartkus dėstė planus tais metais sukurti naują, daugiau junginių telkiančią apygardą. Manoma, kad šioje stovykloje jis praleido keletą mėnesių. Stovykla buvo tinkama žiemoti: įrengta pelkių apsuptame miške, toliau nuo pašalinių žmonių. Tačiau vienijimo darbams ji netiko: buvo atviro tipo, apsuptiems nelengva būtų buvę sėkmingai pasitraukti⁵⁶.

1946 m. gegužę štabas iš Sandrausiškės miško stovyklos persikėlė į Palapišių mišką, kur tuo pat metu greta veikė dvi stovyklos. Žemutinei jų vadovavo Vincas Lazdauskas, aukštutinei – Povilas Morkūnas. Pastarojo stovykloje centrinis ir didžiausias bunkeris buvo štabo narių, jame kartu gyveno J. Žemaitis ir P. Bartkus. Persikėlimo tikslas – gyvenant gerai įtvirtintoje stovykloje užmegzti ryšį su Šiaulių ir Kėdainių apskrityse veikiančiomis Vytauto Didžiojo ir Povilo Lukšio rinktinėmis, o gal net pasiekti Joniškio ir Panevėžio apskrityse veikiančias Genio ir Žaliąją rinktines⁵⁷. Saugumo struktūrų dokumentuose taip pat užfiksuota, kad partizanai pakeitė stovyklą, tik vieta lokalizuota klaidingai (nurodytas Tautušių miškas). Atsitraukimas buvo siejamas su Šiluvoje įkurdintomis naujomis karinėmis pajėgomis⁵⁸.

1946 m. liepos 5 d. P. Bartkus išvyko į susitikimą su J. Čėponiu, gyvenusiu Bedančių miške. Šiandien sunku pasakyti, ar tai

ta pati stovykla, kurioje P. Bartkus gyveno 1945 m. pavasarį. Išvykdamas jis išvengė vienų didžiausių Žemaitijoje partizanų kautynių, nes kitą dieną, liepos 6-ąją, MVD kariuomenės, Lyduvėnų geležinkelio stoties įgulos kareiviai ir sribų būrys apsupo Petro Povilionio nurodytas stovyklas. Mūšis, kuriam vadovavo J. Žemaitis, truko tris valandas. Iš jo laimingai pasitraukė apie 30 laisvės kovotojų, žuvo vienas. Partizanai nukovė sovietų karininką ir 5 kareivius, 6 sužeidė. Po kelių dienų P. Bartkus grįžo į Palapišių mišką ir rado stovyklą sunaikintą. Nežinodamas, kokia kautynių baigtis, grįžo į Bedančių mišką⁵⁹.

Sėkmingai pasibaigusios kautynės leido toliau vienyti savarankiškai veikiančias partizanų rinktines. Tyrulių pelkėse įvyko J. Žemaičio ir P. Bartkaus susitikimas su Vytauto Didžiojo rinktinės vadu Jonu Belaglovu⁶⁰, prie 1946 m. rugsėjo 12 d. įkurtos Jungtinės Kęstučio apygardos rinktinė oficialiai prijungta gruodį⁶¹. Atrodo, kad po pasitarimo P. Bartkus grįžo į Raseinių kraštą, nes vyriausiosios vadovybės ryšininkė Rožė Jankevičiūtė, prisimindama pirmąją pažintį su P. Bartkumi, mini artimos draugės Danutės Mikšytės tėviškę Pareigių kaime (Raseinių r.), iš kurios 1946 m. rugsėjį ji buvusi nuvesta pas partizanus⁶².

1946 m. rugsėjo 21 d. išrinkta Jungtinės Kęstučio apygardos vadovybė. Vadu paskirtas Juozas Kasperavičius, Organizacinio skyriaus viršininku – P. Bartkus. Šiuo metu P. Bartkaus ir J. Žemaičio keliai trumpam išsiskyrė, nes pastarasis liko vadovauti vienai iš kelių apygardai priklausiusių rinktinių. P. Bartkus apsigyveno su naujosios apygardos vadovybe Antegluonio kaimo (Tauragės r.) gyventojų Juozo Juknos sodyboje įrengtame štabo bunkeryje⁶³. 1947 m. sausio pabaigoje netoli šio bunkerio su P. Bartkumi susitiko studijų laikų kurso draugė ryšininkė Nina Nausėdaitė⁶⁴. Remiantis sodybos šeimininko

J. Juknos tardymo protokolu, P. Bartkus štabo bunkerį paliko balandžio 2 ar 3 d.⁶⁵

1947 m. sausio viduryje įvyko Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio (toliau – BDPS) organizuotas suvažiavimas, į kurį skubiai atvykti Žemaitijos atstovai neturėjo galimybių. Gavusi posėdžių protokolus, tik iš dalies jiems pritarusi, Jungtinės Kęstučio apygardos vadovybė balandžio viduryje rengėsi vykti į susitikimą su Tauro apygardos vadais. Tuo metu P. Bartkus buvo pas J. Žemaitį Viduklės valsčiuje, bet tikslī vieta nežinoma. Išvyka buvo nesėkminga. Apie balandžio 8 d. P. Bartkus buvo atsitiktinai sužeistas (kitais duomenimis, pats per neatsargumą susižeidė). Negalėdamas toliau keliauti, liko gydytis pas partizanų rėmėją ir ryšininką Stasį Ambrozaitį Aukštašlynio kaime (Raseinių r.) buvusiam bunkeryje. Jis gyveno Leonoros Grigalavičiūtės, vienos aktyviausių P. Bartkaus ryšininkų, tėvų namų kaimynystėje⁶⁶. Tuo nelaimės nesibaigė: balandžio 9 d. štabo bunkeryje žuvo apygardos vadas J. Kasperavičius ir jo adjutantas.

Netoli nuo P. Bartkaus gydymosi vietos, Paupio miške, gegužės 20–25 d. įvyko partizanų vadovybės pasitarimas, kurio tikslas – po didelių nelaimių sudaryti naują apygardos štabą. Naujuoju apygardos vadu tapo J. Žemaitis, P. Bartkus – apygardos štabo viršininku, kartu likdamas Organizacinio skyriaus viršininku⁶⁷. Po šių įvykių P. Bartkus kartu su J. Žemaičiu apie mėnesį gyveno Savanorio rinktinės (jos vadovavimą perdavė Edmundui Kurtinaičiui) štabe, įkurtame Juozo Kačiušio sodyboje Šarkaimyje (Raseinių r.). Naujieji apygardos vadai su rinktinės vadovybe gyveno tol, kol ją paruošė savarankiškai dirbti, apmokė, perdavė rinktinės dokumentus⁶⁸.

1947 m. birželį naujasis apygardos štabas nusprendė įsikurti Stulgių apylinkėse (Kelmės r.). 7–8 km spinduliu ūkininkų sodybose įrengti keturi bunkeriai. Pagrindinis štabo

bunkeris buvo Benedikto Kazlausko sodyboje Kušleikos kaime, negyvenamoje namo dalyje. Ši slėptuvė vadinta „Aušra“. Pagalbiniai bunkeriai buvo Antano Dapkaus sodyboje Budraičių kaime ir Jono Ivanausko sodyboje Pavėrių kaime. Pastarasis vadintas „Oaze“. Ketvirtasis, įrengtas Čėsnos daržinėje Antininkų kaime, vadinosi „Ramovė“. Vadovybė daugiausia naudojosi „Aušra“ ir „Ramovė“⁶⁹. J. Žemaitis ir P. Bartkus, kartu praleidę vasarą, toliau planavo vienijimo darbus. Vyriausiajai vadovybei būstinę numatė įrengti Šiaulių ir Radviliškio apylinkėse, imtis darbo rugsėjį pasiūsti du štabo nariai – P. Bartkus ir Bronius Liesis⁷⁰. Nuo šiol galima kalbėti apie kitokį P. Bartkaus vaidmenį – patenkama į būsimos vyriausiosios vadovybės aplinką.

1947 m. rugsėjį P. Bartkus keletą savaičių gyveno Antano Dijoko namuose Einoraičių kaime⁷¹. Netrukus ši vieta tapo vienu pagrindinių ryšio punktų. Įvyko svarbus susitikimas su vietiniais partizanų vadais, Atžalyno rinktinės vadas Stasys Radziulis suteikė P. Bartkui veiklos rajoną. Iškelta idėja steigti naują apygardą, kuri įgyvendinta 1948 m. pavasarį atskyrus dalį teritorijos nuo Jungtinės Kęstučio apygardos. Ruošdamiesi žiemai partizanai įsirengė modernų (buvo įvesta elektra) bunkerį po Antano Dambrausko gyvenamuoju namu⁷². Savo veiklos rajone P. Bartkus subūrė stiprų ryšininkų ir rėmėjų tinklą.

1948 m. kovą eigulio Petro Semelevičiaus sodyboje Liaudiškių kaime (Radviliškio r.) oficialiai įkurta Prisikėlimo apygarda, P. Bartkus tapo jos vadu⁷³. Viena pagrindinių naujosios apygardos ir kuriamos vyriausiosios vadovybės vietų 1948 m. pavasarį–rudėnį tapo Dukto miškas. Jo 46-ajame kvartale buvo atviro tipo stovykla pavadinimu „Priepušies“⁷⁴. Nors iki rugpjūčio P. Bartkus gyveno Dambrauskų bunkeryje, dauguma susitikimų su ryšininkais ir atvykstančiais partizanais vyko minimoje stovykloje. Siek-

damas sustiprinti būrius, kartu atlikdamas naujos apygardos vado pareigas, 1948 m. balandžio pabaigoje kartu su ryšininke R. Jankevičiūte, buvusia medicinos studente, jis išvyko į kursus. Ryšininkės užduotis buvo apmokyti partizanus pirmosios medicinos pagalbos⁷⁵.

Kursus numatyta rengti Voverės rinktinėje, bet nuspręsta keliauti per Žaliosios ir Atžalyno rinktines, siekiant į būsimus kursus įtraukti po keletą jų atstovų. Keliauti kartu paskirti du Alberto Pumpučio vadovaujamos kuopos vyrai – jie buvo vedliai ir tarpininkai bendraujant su lankomomis rinktinėmis. Remiantis po kelių mėnesių sulauiktos ryšininkės R. Jankevičiūtės parodymais galima apytiksliai rekonstruoti apie mėnesį trukusią kelionę⁷⁶.

Palikę stovyklą Dukto miške partizanai pirmiausia nuvyko į Skynimiečių kaimą pas vietinį ūkininką, kurio sodyba, kaip teigiama apklausos protokole, nutolusi nuo paties kaimo. Čia prisidėjo A. Pumpučio paskirti vyrai, partizanai šioje vietoje praleido vieną dieną. Iš pietų pusės apeidami Radviliškį pasiekė Žinėnų miško pakraštį, kur pas vietinį ūkininką apsistojo pailsėti. Netrukus pasuko giliau į mišką, apsistojo 2-ajame kvartale ir laukė susitikimo su šiame rajone veikiančia Žaliosios rinktinės Valstiečio kuopos vadovybe.

Atkreiptinas dėmesys, kad kelionės metu ryšininkė R. Jankevičiūtė bent keletą kartų vyko į Šiauliuose esantį ryšių punktą paimti P. Bartkui skirtos korespondencijos. Pirmąkart ji išvyko partizanams sustojus Žinėnų miške. Po trijų dienų grįžo į vietą, kur buvo palikusi partizanus, bet rado tik apsaugos vyrus, P. Bartkus su savo apsauga buvo pasitraukęs pas Joną Mančiauską, kurio štabas laikėsi Linkaičių miške. Svečiai buvo priimti su didžiausia pagarba, su jais susitiko ir keli Atžalyno rinktinės atstovai. Kitą dieną atvyko Žaliosios rinktinės vadovybė.

Šioje stovykloje P. Bartkus su savo palydovais praleido apie dvi savaites.

Paliekant Linkaičių mišką prie pirmųjų partizanų prisidėjo keletas įvairių būrių atstovų. Partizanai patraukė Radvilonių miško link, čia perdienojo ir palikdami Radviliškį pietvakariuose pasiekė vakarinę Gandžiogalos miško dalį (tikslī vieta nežinoma; nei šiandieniniuose, nei istoriniuose žemėlapiuose toks miškas nežymimas; iš aprašymo atrodo, kad tai galėtų būti Mažaičių miško vakarinė dalis). Iš čia ryšinėkė R. Jankevičiūtė antrą kartą išvyko į Šiauliuose esantį ryšių punktą. Šioje vietoje partizanai praleido septynias dienas. Jie perėjo į netoliese esančią Meškos Lovos miško pietinę dalį (tikslī vieta taip pat nežinoma; iš aprašymo atrodo, kad tai galėtų būti Ilgosios Lovos miškas), kur gyveno Švilpiko kuopos partizanai, ir praleido čia apie tris dienas. Toliau kelionę tęsė į pietryčius nuo Meškuičių esančiame miške, netoli Kryžių kalno. Šioje vietoje partizanai praleido keturias dienas. Iš čia ryšinėkė R. Jankevičiūtė į Šiaulius išsiųsta trečią kartą. Sugrįžusi kartu su partizanis buvo nuvesta į Voverkio mišką, kur susitiko su Voverės rinktinės vadu. Nuspręsta, kad ta vieta tinkama kursams, bet netrukus po teritoriją ėmė siausti saugumo daliniai, partizanai buvo priversti kursus nutraukti ir išsiskirstyti. P. Bartkus grįžo į Dukto mišką. Tokia galima pirminė tos kelionės rekonstrukcija, o išsamiai analizei būtina rasti papildomų šaltinių, tikslinti vietas ir tikrinti asmenis.

Sunku tiksliai pasakyti, kada – prieš kursus ar juos nutraukus, 1948 m. gegužės 11 d. Taurakių miške (Šiaulių r.) įvyko pasitarimas, kuriame dalyvavo P. Bartkus ir dar keturi pagrindiniai šio regiono vadai. Voverės rinktinė, pervadinta Kunigaikščio Žvelgaičio rinktine, buvo oficialiai prijungta prie Prisikėlimo apygardos⁷⁷.

Sugrįžęs po nepavykusios kelionės vasarą P. Bartkus praleido Dukto apylinkėse.

Čia iš liepos 26 d. į 27 d. atvyko J. Žemaitis. Prasidėjo aktyvūs vyriausiosios vadovybės vienijimo darbai. Tuo pačiu metu sulaikyta pagrindinė P. Bartkaus ryšinėkė ir bendražygė R. Jankevičiūtė⁷⁸.

Rūpindamasis būsimu vyriausiosios vadovybės veiklos rajonu P. Bartkus Dukto miško apylinkėse sukūrė ypatingo dėmesio vertą ryšinėkų ir rėmėjų tinklą. Antai ryšių punktai veikė Ksaveros Strolienės namuose Gankiuose, Jono Grigaliūno, Stasės Grigaliūnienės ir Kazio Siruso – Dvarninkuose, Tado Zaleckio – Žarniuose, Onos Mižutavičiūtės, Antano Dijoko – Einoraičiuose. Nemažas ryšių punktų tinklas buvo išplėtotas ir Šiaulių mieste – Dvaro, Šilų, Vytauto, Vaisių (Pelenės slaptavardžiu), Vilniaus (Ratelio slaptavardžiu) gatvėse. Rėmėjų tinklas buvo dar tankesnis. Laisvės kovotojus palaikė, maitino, rengė įvairaus amžiaus, lyties ir socialinės padėties Lietuvos laisve tikintys asmenys.

1948 m. vasaros pabaigoje P. Bartkus įsirengė bunkerį po Juozo Martinaičio gyvenamuoju namu Kaneivaičių kaime (Radviliškio r.)⁷⁹, kuriame praleido keletą mėnesių. Bunkeris buvo po krosnimi tos pat patalpos, kurioje veikė kaimo pradinė mokykla⁸⁰.

Ryšinėkės L. Grigalavičiūtės atmintyje išniro prisiminimas, kaip 1948 m. rudenį P. Bartkus ir dar keletas partizanų vedėsi ją kartu, kad dalyvautų užkasant štabo archyvą ūkininko lauke buvusiame griovyje. Ryšinėkė bandė išsiginti, kad nenori to žinoti, bet partizanai atsakė, kad jei jie žus, ji galėsianti parodyti archyvo užkasimo vietą. Tačiau atgavus Nepriklausomybę viskas buvo labai pasikeitę, nauji keliai, melioracija neleido atsekti galimos archyvo užkasimo vietos⁸¹.

1948 m. spalį Dukto mišką pasiekė Rytų Lietuvos partizanų atstovai Jonas Kimštas ir J. Šibaila. Jau ne kartą minėtoje Dukto stovykloje lapkričio 10–12 d. buvo surengtas Vakarų ir Rytų Lietuvos partizanų vadų

posėdis. Pasitarime suformuota BDPS vyriausioji vadovybė. P. Bartkus paskirtas prezidento sekretoriumi⁸².

Žiemoti P. Bartkus su J. Žemaičiu persikėlė į Einoraičių kaime buvusią būstinę, bet tiksliai jos vieta iki šiol nenustatyta. 1949 m. sausio–vasario įvykiai įsuko partizanus į būsimo partizanų vadų susitikimo įvykius. Tik trumpai reikia pridurti, kad 1949 m. vasarį P. Bartkus kartu su kitais vadais lankėsi, gyveno ir dirbo Kazimiero Kemeklio namuose Daujočių kaime⁸³, Sąjū sodyboje Balandišio kaime ir Miknių sodyboje Minaičių kaime. Čia P. Bartkus paskirtas LLKS Tarybos prezidento sekretoriumi.

Kol kas stokojama duomenų, kur P. Bartkus gyveno ir lankėsi po 1949 m. vasario 2–22 d. vykusio partizanų vadų susitikimo. 1949 m. pavasarį kurį laiką jis buvo apsistojęs Daugėliškių miške įrengtame štabo bunkeryje⁸⁴, po P. Bartkaus žūties perėjusiam L. Grigonio žinion. Pagrindinės ryšininkės tuo metu jau buvo suimtos, gyvų išlikusių liudininkų pasakojimuose šis laikotarpis neatsispindi. Iki 1949 m. liepos 16 d. P. Bartkus ėjo J. Žemaičio adjutanto pareigas, taigi greičiausiai didžiąją laiko dalį praleisdavo greta jo arba dažnai jį lankydamas.

Plačiau galima pakalbėti apie P. Bartkaus žūtį ir jos aplinkybes. 1949 m. liepos 16 d. jis paskirtas LLKS Gynybos pajėgų štabo Organizacinio skyriaus viršininku⁸⁵. Tokį sprendimą J. Žemaitis priėmė norėdamas sustiprinti Adolfo Ramanausko-Vanago, paskirto Gynybos pajėgų vadu, aplinką. P. Bartkaus organizaciniai gebėjimai ir patirtis buvo geriausia, ko galima buvo tikėtis. Pasiėmęs svarbiausius dokumentus jis ruošėsi kelionei į Pietų Lietuvą. Prieš išvykdamas Užpelkių miške susitiko su Prisikėlimo apygardos ir LLKS Visuomeninės dalies štabo nariais. Atviro tipo stovykla buvo išduota, partizanai pateko į kautynes, 4 iš jų sugebėjo pasitraukti, 5, tarp jų ir P. Bartkus, žuvo.

Žuvusiųjų palaikai buvo niekinami Grinkiškyje, vėliau Radviliškyje, valsčiaus MGB poskyrio būstinės kieme, ten jų atpažinti kviečiami žmonės. Tačiau saugumo vykdytos operacijos ataskaitoje nurodytos klaidingos žuvusiųjų tapatybės. P. Bartkus tarp jų neminimas. Vis dėlto saugumo darbuotojai džiaugėsi, kad „dabar gali išgerti, nes esanti didžiausia šventė pavykus tokiam laimikiui“⁸⁶. Vėliau palaikai buvo sumesti į buvusios Mečionių sodybos šulinį Antaniškių kaime (dabar – Radviliškis). Išlikęs gyvas liudininkas Viktoras Šniuolis 1991 m. inicijavo palaikų paiešką. Tais pačiais metais surasti palaikai palaidoti Radviliškio miesto kapinėse.

Šviesus P. Bartkaus paveikslas išliko jo bendražygių atmintyje. Po mirties J. Šibaila raporte J. Žemaičiui siūlydamas suteikti P. Bartkui Laisvės kovos karžygio vardą (aukščiausias partizaninio karo dalyvių apdovanojimas buvo suteiktas tik 8 partizanams, 7 iš jų – po mirties) rašė: „Lietuvos partizano žvilgsniu į Brolio Žadgailos šventą ryžtą žvelgęs, tegaliu pasakyti, kad JO asmenyje Sąjūdis neteko vieno iš savo vadovų. <...> Tebūnie Brolio Žadgailos gyvenimas ir pasiaukojimas pavyzdžiu visiems Lietuvos P ir visiems lietuviams.“⁸⁷ Šviesus atminimas išliko ir jo rėmėjų, ryšininkų atmintyje. Ryšininkė Elvyra Savickienė apie P. Bartkų pasakojo, kad tai buvo labai švelnaus būdo žmogus, ypač patikęs jos močiutei⁸⁸; ryšininkė N. Nausėdaitė teigė, kad P. Bartkus buvo vienodai teisingas bendražygiams ir priešams⁸⁹.

Nepriklausomos Lietuvos atminimo kultūroje P. Bartkaus vardas nėra dažnas: pavadinta gatvė Panevėžyje, Lietuvos kariuomenės Krašto apsaugos savanorių pajėgų Prisikėlimo apygardos 6-osios rinktinės mokymo centras; siūlymas suteikti Raseinių „Kalno“ vidurinei mokyklai Petro Bartkaus vardą 2005 m. buvo atmestas dėl ideologinių priežasčių.

APIBENDRINANT EMPIRINIUS DUOMENIS

P. Bartkaus atvejo analizė grąžina prie partizaninio karo metais egzistavusio erdvės supratimo, kuris bendrąja prasme atgavus Nepriklausomybę susiaurėjo iki žūties ir palaikų užkasimo vietų sampratos. Gana išsamus partizano P. Bartkaus gyvenimo aptarimas leidžia pagrįsčiau kalbėti apie laisvės kovotojo aplinką, vietų įvairovę, jų kaitą priklausomai nuo einamų pareigų ir partizanavimo laiko. Tekste paminėtos 37 tiksliau žinomos arba lokalizuotos ir 10 bendresnio pobūdžio vietų. Dauguma jų tiesiogiai susijusios su P. Bartkaus veikla. Jos priskirtinos trylikai atskirų grupių. Tai gimtinė, stovyklos, bunkeriai, slėptuvės, archyvų vietos, rėmėjų sodybos, ryšių punktai, pasitarimų, kautynių, žūties, palaikų niekinimo, užkasimo ir palaidojimo vietos. Kalbant apie P. Bartkaus atvejį gausiausiai aptarta ryšių punktų, bunkerių ir stovyklų aplinka. Daugeliui šių vietų niekada nebuvo skiriama dėmesio, jos pirmą kartą lokalizuotos, aprašytos ir įtrauktos į bendrą partizaninio karo pasakojimą.

Šiame tyrime atskiro dėmesio verta istoriografijoje menkai tyrinėta partizanų rėmėjų ir ryšininkų tema. Dažnai žmonės atsiejami nuo vietų, o vietų pasakojime neskiriama dėmesio ten veikusiems ir gyvenusiems asmenims. P. Bartkaus partizaninio karo pasakojime minimi 24 žinomi rėmėjai, kurių pareigos skyrėsi. Vieni maitino, kiti priėmė pas save apsigyventi, treči leido namuose įrengti ryšių punktą. Stereotipu tapę svarstymai, kad turtingesni žmonės labiau rėmė partizanus, verčia dar kartą grįžti prie tokio teiginio pagrįstumo. Veikiausiai apsisprendimą remti partizanus ar ne lemdavo ne socialinė padėtis, bet idėjinės nuostatos, tiesiogiai menkai susijusios su ekonominiais rodikliais. Kur kas stipriau veikė šeima, arti-

mųjų asmeninė patirtis, politinės ir ideologinės nuostatos. Antai Marcelė Radzevičienė buvo mažžemė, mirus vyrui viena augino šešis vaikus. Partizaninio karo metais tapo aktyvia partizanų rėmėja, dvi dukros – jų ryšininkėmis, namai – ryšių punktu. Trys M. Radzevičienės atžalos, šiandien įkopusios į devintąją ir dešimtąją dešimtį, paklaustos, iš kur sudėtingomis karo sąlygomis kilo pilietiškumas, sutartinai prisimena močiutę Anelę Pilinkienę, knygnešę ir daraktorę⁹⁰. Panašia patirtimi dalijosi ir ryšininkė E. Savickienė kalbėdama apie savo močiutę, anuomet aštuoniasdešimtmetę partizanų rėmėją, buvusią knygnešę Veroniką Žilinskienę⁹¹.

L. Baliukevičius-Dzūkas, dienoraštyje svarstydamas apie partizanų rėmėjus, pateikia du pavyzdžius – turtingo ūkininko, kuris gaili maisto, ir vargšo, atiduodančio paskutinį duonos kąsnį⁹². Turtingų ūkininkų (turėjo daugiau nei 20 ha žemės) 1946 m. Lietuvoje buvo 7,1 proc., vidutinių (nuo 10 iki 20 ha) – 24,8 proc., neturtingų (mažiau nei 10 ha) – 68,1 proc.⁹³ P. Bartkaus rėmėjai pasidalija gana proporcingai. Dauguma jų buvo ūkininkai ir tik vienas – tarnavęs Lietuvos kariuomenėje. Keletą rėmėjų su P. Bartkumi siejo giminytė. Dauguma buvo vyresnio amžiaus, dar XIX a. pabaigoje gimę asmenys. 19 iš buvusių P. Bartkaus rėmėjų arba jų šeimų nariai buvo ištremti, įkalinti lageryje, 1 nušautas, tik 4 represijų išvengė.

IŠVADOS

Partizaninio karo kraštovaizdis susieja įvairias partizaninio karo vietas ir leidžia kalbėti ne apie taškinius reiškinius (bunkerius, kautynių, žūties ar kitas vietas atskirai), bet apie nuoseklų ir vientisą jų lauką. Partizaninio karo metais padalytoje erdvėje atsiradusiose vietose buvo užkoduotos vertybės ir jų atsiminimai, todėl tokios vietos, įtrauktos į

bendrąją laisvės kovų pasakojimą, išryškėja kaip istorinės atminties vietos.

Archyviniai ir lauko tyrimai leidžia išplėsti, detalizuoti P. Bartkaus erdvės lauką, kartu vietas, o su jomis – ir žmones sugrąžinti į nuoseklų istorinį partizaninio karo pasakojimą. Tekste minimos šiandien žinomos (tikrai ne visos) P. Bartkaus lankytos vietos, bet ir jų įvairovė, gausa gražina prie minties, kad partizaninio karo kraštovaizdžio paveikslas yra nepelnytai nuskurdintas. Žvelgiant į P. Bartkaus asmenį per vietas išryškėjo jo kaip partizano bruožai (organizuotumas), atsiskleidė nuolatinis judėjimas keičiant vietas priklausomai nuo kintančio statuso, einamų pareigų, gresiančio pavojaus.

Nuorodos

¹ G. Petrauskas, „Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio štabo bunkerio Daugėliškių miške tyrimai“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2010 metais*, Vilnius, 2011, p. 515–522; G. Vėlius, „Partizanų vadavietės bunkerio Mėnaičių kaime tyrinėjimai“, *ibid.*, p. 527–531; G. Vėlius, „Lietuvos partizanų bunkerio Balandišio kaime tyrinėjimai“, *ibid.*, p. 523–527.

² Plg.: S. Abromavičius, D. Juodis, *Jonas Misiūnas–Žalias Velnias*, Kaunas, 2015; V. Ašmenskas, *Generolas Vėtra*, Kaunas, 1998; N. Gaškaitė–Žemaitienė, *Žuvusiųjų prezidentas*, Vilnius, 1998; A. Petrauskas, *Tėvynei jo plakė širdis*, Kaunas, 2005 ir kt.

³ P. Nora, *Rethinking France* (= *Les Lieux de mémoire*): *Space*, Vol. 2, London, 2006, p. VII.

⁴ *Nenugalėtoji Lietuva. Lietuvos partizanų spauda (1950–1956)*, sud. A. Liekis, t. 4, Vilnius, 1996, p. 245–246.

⁵ Straipsnio autorės ir kt. 2014 m. vasario 1 d. pokalbis su O. Jokūbaityte-Sirusiene.

⁶ *Lietuvių kalbos žodynas*, t. XVI, Vilnius, 1995, p. 149.

⁷ B. Gailius, „Partizanų diktatūra“, *Politologija*, Nr. 2, 2011, p. 76–77.

⁸ V. Valunta, „Svėdasų partizanai (2)“, *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 21, Kaunas, 1997, p. 28.

⁹ S. Reinsone, „Forbidden and Sublime Forest Landscapes: Narrated Experiences of Latvian Na-

Kaip niekada anksčiau stipriai perteikiamas dviejų pasaulių, dviejų Lietuvų egzistavimas tuo pačiu laiku ir toje pačioje valstybėje.

P. Bartkaus pavyzdys rodo, kad partizaninio karo vietų samprata, iki šiol dažniausiai pateikianti daugiausia vadovėlinius, galimus, bet nebūtinai buvusius vietų aprašymus, turi būti naujai permąstyta. Vietoms būdingų bruožų kaita leidžia kalbėti apie partizaninio karo taktikos pokyčius atskiruose regionuose. Esant galimybei pirmumas teiktinas partizanų dokumentacijai, sakytinei istorijai, lauko tyrimams ir tik tada papildomos informacijos vertėtų ieškoti sovietinio saugumo struktūrų dokumentuose.

tional Partisan Women after World War II“, *Cold War History*, 2015, p. 11–12.

¹⁰ R. D. Petersen, *Resistance and Rebellion: Lessons from Eastern Europe*, Cambridge, 2001, p. 7.

¹¹ *Ibid.*, p. 46.

¹² Straipsnio autorės ir kt. 2015 m. gegužės 5 d. pokalbis su I. Juciu.

¹³ M. Šipelytė, „Sostinių magija“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2014, Nr. 1, p. 1–3.

¹⁴ J. Starkauskas, *Stribai. Ginkluotieji kolarborantai Lietuvoje partizaninio karo laikotarpiu (1944–1953)*, Vilnius, 2001, p. 354–355.

¹⁵ *Nenugalėtoji Lietuva. Lietuvių pogrindžio vadovybės okupacijų metais (1940–1953)*, p. 653.

¹⁶ S. Reinsone, *op. cit.*, p. 14–15.

¹⁷ *Liongino Baliukevičiaus-Partizano Dzūko dienoraštis*, sud. A. Kašėta, Vilnius, 2006, p. 163.

¹⁸ S. Reinsone, *op. cit.*, p. 21–22.

¹⁹ J. Starkauskas, *op. cit.*, p. 345.

²⁰ *Laisvės kovos 1944–1953 metais. Dokumentų rinkinys*, sud. D. Kuodytė, A. Kašėta, Kaunas, 1996, p. 189–190.

²¹ I. Šutinienė, „Įvadas“, *Socialinė atmintis: mitymų ir užmarštys*, Vilnius, 2003, p. 12.

²² *Ibid.*

²³ J. Balodis, B. Svane, „The Military Landscape Management of Latvian Coastline Military Objects“ [prieiga per internetą: <http://www.regionalstudies.org/uploads/Janis_Balodis.pdf>, žiūrėta 2015-12-4].

²⁴ *Vieversiai virš poligonų: buvusių sovietinių karinių teritorijų Lietuvoje tyrimai*, sud. S. Paltanavičius, R. Vaičiūnaitė, Vilnius, 1994, p. 1.

²⁵ G. Carr, „Landscapes of Occupation: A Case Study from the Channel Islands“, *Europe's Deadly Century. Perspectives on 20th Century Conflict Heritage*, Swindon, 2009, p. 35.

²⁶ *Ibid.*, p. 37–42.

²⁷ Plačiau žr. A. Petrauskienė, V. Vaitkevičius, „Kur laisvė eina, ten laimė seka“, *Liaudies kultūra*, 2014, Nr. 2, p. 17–27.

²⁸ V. Vaitkevičius, *Įvadas į laisvės kovų kraštovaizdžio tyrimus* [pranešimas], Pašūšvys, 2014.

²⁹ *Liongino Baliukevičiaus-Partizano Dzūko dienoraštis*.

³⁰ Plg.: *Pietų Lietuvos partizanų sritis. Atlasas*, sud. E. Jankauskienė ir kt., Vilnius, 2008; *Šiaurės rytų Lietuvos partizanų sritis. Atlasas*, sud. E. Jankauskienė ir kt., Vilnius, 2014; *Vakarų Lietuvos partizanų sritis. Atlasas*, sud. E. Jankauskienė, Vilnius, 2010.

³¹ A. Petrauskas, op cit., p. 25.

³² Oficialus raštas V. Basiuko tėvui, LYA, f. 41, ap. 1, b. 12, l. 2.

³³ A. Bartkus, „Pirmasis kovos krikštas“, *Tėvynei jo plakė širdis*, Kaunas, 2005, p. 36–38.

³⁴ Karinio tribunolo 1944 m. rugsėjo 13 d. teismo nuosprendis A. Bartkui, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45760/3, l. 66, 66 a. p.

³⁵ Straipsnio autorės ir kt. 2014 m. lapkričio 12 d. pokalbis su A. Čiapaite-Savickiene.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ A. Petrauskas, op. cit., p. 42.

³⁸ V. Kvedys, „Akmenys ir ažuolas belikę“, *Tėvynei jo plakė širdis*, Kaunas, 2005, p. 148.

³⁹ *Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*, sud. R. Kaunietis, d. 5, Vilnius, 2005, p. 627.

⁴⁰ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 24, Vilnius, 2013, p. 758–759.

⁴¹ K. Kasparas, *Lietuvos karas*, Kaunas, 1999, p. 350.

⁴² D. Noreika, *Mobilizacija laisvės kovai: partizanų karo genezės socialiniai aspektai* [pranešimas], Vilnius, 2015.

⁴³ J. Žemaičio 1953 m. liepos 3 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 108.

⁴⁴ Jurgis [R. Jankevičiūtė-Žalnieriušienė], „Į mišką“, *Žaltvykštė*, 1991, Nr. 7–8, p. 80.

⁴⁵ J. Žemaičio 1953 m. liepos 3 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 111.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ Plg.: A. Anušauskas, „Žymiausi Lietuvos partizanų susirėmimai su sovietų pajėgomis“, *Žymiausi Lietuvos mūšiai ir karinės operacijos*, Vilnius, 2013, p. 238; S. Bubulas, „Kovose už Lietuvos laisvę“, *Kęstučio apygardos partizanai* (= *Aitvarai*, t. 6), 1998, p. 219 ir kt.

⁴⁸ 2015 m. kovo ir gegužės mėn. lauko tyrimų duomenys.

⁴⁹ A. Zaskevičiaus 1947 m. liepos 17 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11004/3, l. 123–132; N. Gaškaitė-Žemaitienė, op. cit., p. 70–74.

⁵⁰ N. Gaškaitė-Žemaitienė, op. cit., p. 75.

⁵¹ J. Žemaičio 1953 m. liepos 6 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 115.

⁵² A. Pocius, „Lietuvos laisvės kovos ir Kęstučio apygardos partizanai“, *Kęstučio apygardos partizanai* (= *Aitvarai*, t. 6), 1998, p. 292.

⁵³ J. Žemaičio 1953 m. liepos 6 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 115, 117.

⁵⁴ N. Gaškaitė-Žemaitienė, op. cit., p. 78.

⁵⁵ J. Žemaičio 1953 m. liepos 6 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 119.

⁵⁶ 2015 m. balandžio ir rugpjūčio mėn. lauko tyrimų duomenys.

⁵⁷ J. Žemaičio 1953 m. liepos 6 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 119–120; N. Gaškaitė-Žemaitienė, op. cit., p. 80.

⁵⁸ 1946 m. gegužės 20–25 d. ataskaita apie Raseinių apskrityje veikiančią pogrindį, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1446, l. 206.

⁵⁹ N. Gaškaitė-Žemaitienė, op. cit., p. 82, 84.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 84.

⁶¹ Povilo Lukšio rinktinės vado 1946 m. gruodžio 11 d. raštas Jungtinės Kęstučio apygardos vadui, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 41180/3, t. 3, l. 84.

⁶² *Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*, p. 847.

⁶³ J. Juknos 1947 m. balandžio 10 ir 11 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 10115/3, t. 3, l. 12–17.

⁶⁴ N. Nausėdaitės 1947 m. kovo 27 d. ir birželio 23 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 41897/3, l. 21, 61.

⁶⁵ J. Juknos 1947 m. balandžio 11 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 10115/3, t. 3, l. 16.

⁶⁶ Straipsnio autorės ir V. Vaitkevičiaus 2013 m. birželio 6 d. pokalbis su L. Grigalavičiūte-Rubine; *Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*, p. 858–859.

⁶⁷ N. Gaškaitė-Žemaitienė, op. cit., p. 119–120.

⁶⁸ A. Pocius, „Viduklės kraštas karų ir okupacijų audrose“, *Viduklė*, Kaunas, 2002, p. 101; J. Kačiušio 1952 m. gruodžio 20 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18891, l. 157–158.

⁶⁹ N. Gaškaitė-Žemaitienė, op. cit., p. 122–123.

⁷⁰ Plačiau žr. A. Petrauskienė, V. Vaitkevičius, „Kelyje į 1949 metų partizanų vadų susitikimą“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 34, 2014, p. 106.

⁷¹ J. Dijokaitė-Kerežienė, „Apie Petrą Bartkų“, *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*, Vilnius, 1999, p. 246.

⁷² Straipsnio autorės ir kt. 2014 m. vasario 1 d. pokalbis su O. Jokūbaityte-Sirusiene; A. Dambrausko 1949 m. vasario 7 ir 10 d. apklausų protokoliai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-14291, t. 7, l. 94–101.

⁷³ Straipsnio autorės ir V. Vaitkevičiaus 2013 m. birželio 7 d. pokalbis su E. Semelevičiūte-Kuzmiene ir L. Semelevičiūte-Drungiene; V. Šniuolis, „Nepamirštami kovos draugai“, *Tėvynei jo plakė širdis*, Kaunas, 2005, p. 130.

⁷⁴ N. Gaškaitė-Žemaitienė, op. cit., p. 152.

⁷⁵ R. Jankevičiūtė-Žalnieriušienė, „Praslinkę metai ir veidai“, *Tėvynei jo plakė širdis*, Kaunas, 2005, p. 99–107.

⁷⁶ R. Jankevičiūtės 1948 m. rugpjūčio 30 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-14291, t. 1, l. 195–203.

⁷⁷ N. Gaškaitė-Žemaitienė, „Prisikėlimo apygarda“, *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*, Vilnius, 1999, p. 18.

⁷⁸ Plačiau žr. A. Petrauskienė, V. Vaitkevičius, „Kelyje į 1949 metų partizanų vadų susitikimą“, p. 110.

⁷⁹ 2014 m. vasario ir rugpjūčio mėn. lauko tyrimų duomenys; R. Jankevičiūtės 1949 m. sausio

18 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-14291, t. 2, l. 39.

⁸⁰ A. Petrauskienė, V. Vaitkevičius, „Kelyje į 1949 metų partizanų vadų susitikimą“, p. 116.

⁸¹ Straipsnio autorės ir V. Vaitkevičiaus 2013 m. birželio 6 d. pokalbis su L. Grigalavičiūte-Rubine.

⁸² A. Petrauskienė, V. Vaitkevičius, „Kelyje į 1949 metų partizanų vadų susitikimą“, p. 112.

⁸³ *Ibid.*, p. 124.

⁸⁴ Straipsnio autorės ir kt. 2010 m. balandžio 28 d. pokalbis su A. K. Bersėnu; E. Pliupelytė, „Neišdildoma praeitis“, *Tėvynei jo plakė širdis*, Kaunas, 2005, p. 121.

⁸⁵ Kauno tremties ir rezistencijos muziejaus fondai, GEK 3169.

⁸⁶ *Ibid.*, GEK 3122.

⁸⁷ *Ibid.*, GEK 3029.

⁸⁸ Straipsnio autorės ir V. Vaitkevičiaus 2013 m. liepos 2 d. pokalbis su E. Tugaudyte-Savickiene.

⁸⁹ N. Nausėdaitė, „Laisvės kovų sukuryje“, *Tėvynei jo plakė širdis*, Kaunas, 2005, p. 63–64.

⁹⁰ Straipsnio autorės ir kt. 2015 m. balandžio 15 d. pokalbis su A., A. ir J. Radzevičiais.

⁹¹ Straipsnio autorės ir V. Vaitkevičiaus 2013 m. liepos 2 d. pokalbis su E. Tugaudyte-Savickiene.

⁹² *Liongino Baliukevičiaus-Partizano Dzūko dienoraštis*, p. 53–54.

⁹³ A. Statiev, *The Soviet Counterinsurgency in the Western Borderlands*, Cambridge, 2013, p. 101.

Gauta 2016 09 13
Vilniaus universitetas,
Istorijos fakultetas,
Universiteto g. 7, Vilnius

Aistė Petrauskienė

FREEDOM FIGHTER AND LOCATION: A DIFFERENT STORY OF PARTISAN COMMANDER PETRAS BARTKUS

Summary

The subject of the research in this article is the locations of the partisan warfare determined by the historical events of mid-20th century. The main aim of the research is to highlight the diversity and abundance of the locations of the partisan warfare based on the field data, oral history, archival documents and historical literature. In order to outline the significance of these locations, the case of Petras Bartkus, member of the presidium of the Council of the Movement of the Struggle for Freedom of Lithuania, was selected. The story starts at his birthplace in Pakapurnys

Village (Raseiniai District) in 1925 and ends in 1991 in the cemetery of the town of Radviliškis, where the remains of those who had perished in Užpelkių Forest on 13 August 1949 were buried.

The partisan warfare theatre connects various locations of the partisan warfare and allows us to speak about a coherent and homogeneous theatre rather than its individual episodes (bunkers and individual locations of the battles, places of death, etc.). Within the area divided by the war, some locations with encoded values and memories about

them emerged, which have been included in the general narrative of the fights for freedom and stand out as places of historical memory.

Archival and field studies make it possible to expand and provide more details to the space in which Bartkus operated, and subsequently to bring people back into the coherent historical partisan warfare narrative. The text lists the locations visited by Bartkus (and there are certainly more of them) and their diversity and abundance supports the thought that the landscape of freedom fights has been unduly diminished. The text mentions 37 places which are better known or which have been identified and 10 more general places, most of which are directly linked to Bartkus' activities. They can be allocated to 13 different groups, such as his birthplace, camps, bunkers, shelters, locations of the archives, farmsteads of supporters, contact points, places of meetings, battles, places of death and desecration of dead bodies, and places of burial.

Bartkus' case study brings back an important perception of space during the years of the partisan war, which, after the restoration of an independent state, was generally reduced to the perception consisting of the places of death and burial. A rather comprehensive discussion of Barkus' life provides supporting details to the environment in which freedom fighters operated, diversity of locations, their change depending on the person's rank and time of operational activities. Bartkus' example shows that the perception of the locations of the partisan warfare, which have so far been described as possible locations, but not necessarily existing locations, should be reconsidered. Where possible, the priority should be given to partisan documents, oral history, and field studies, while the documents of the Soviet security structures must be used for the search of additional information.